

Весна С. Зарковић

Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић – Србија
e-mail: vesna.zarkovic07@gmail.com

ПЕТАР КОСТИЋ О ЗБИВАЊИМА У СТАРОЈ СРБИЈИ 1889. ГОДИНЕ*

Апстракт: У раду се говори о ангажованости Петра Костића, наставника и управника Призренске богословије, не само на јачању просвете и школства у Старој Србији, него и на ширењу националних идеја. Срби су били у незавидном положају у односу на мухамеданско и, пре свега, арбанашко становништво. Многобројни зулуми над Србима вршени су уз одобрење турских власти, чија је политика повлађивања према Арбанасима прерасла у подршку. На мети није било само српско становништво и имања, већ и манастири и цркве, као чувари српског идентитета. Петар Костић је многе арбанашке зулуме забележио у извештајима које је слао влади Краљевине Србије у Београду, а након отварања конзулата у Приштини 1889. године и конзулима у овом граду. Он је имао и добру сарадњу и наклоност руског конзула у Призрену И. С. Јастребова, који је у многим случајевима био заслужан што се о судбини српског народа чуло и ван простора на којем је живео и службовао. Костићев рад и извештаји имају немерљив допринос у расветљавању положаја српског становништва у Старој Србији, његових институција, пре свега цркава, манастира и школа, односа са Арбанасима и ставу турских власти према њима.

Кључне речи: Петар Костић, Стара Србија, Срби, Арбанаси, зулуми, манастири, цркве.

Све до краја XIX века помоћ Србије према Србима у Старој Србији није излазила из оквира црквено-школских активности. У немогућности да добије информације о положају свог народа Србија је све до отварања конзулата у Приштини 1889. године, па и касније одржавала везе са одређеним бројем људи из појединих крајева Старе Србије.¹ То су били људи који су својим друштвеним положајем, храброшћу, интегритетом и способношћу одскакали од своје средине. Један од њих био је и Петар Костић (1852-1934), рођени Призренац, наставник и ректор Призренске богословије, кога академик Владимир Стојанчевић у преносном смислу назива „енциклопедијом знања о Призрену и Метохији, али и шире од тога“.² Костић је у родном месту завршио основну школу и два разреда гимназије, да би се 1869. године, на предлог великог добротвора Симе Игуманова нашао међу петорицом српских младића

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*. (Ев. бр. 178028).

¹ *Историја* 2000, 318.

² Стојанчевић 2002, 49.

који су наставили школовање у Београд.³ Након четворогодишњег школовања вратио се у Призрен, где је 20. августа 1873. године постављен за наставника Призренске богословије. Поред њега, у богословији је у то време радио још само Илија Ставрић, који је истовремено обављао дужност наставника и ректора. Призренска богословија је тада била најзначајнија српска институција у овом делу Османског царства, у којој се не само школовао свештеничко-учитељски кадар, већ и у којој се најјаче чувала и гајила национална свест. Петар Костић је остао у Призренској богословији све до 1. августа 1894. године, а на њеном челу је био после смрти Илије Ставрића, тачније од 8. фебруара 1879. године. Уз несебичну помоћ пријатеља и школског друга Ђорђа Камперелића успео је да одржи и спасе богословију од пропадања и затварања.⁴ Након хапшења Камперелића⁵ вршио је дужност управника богословије, да би 27. децембра 1883. године од стране Стојана Новаковића, тадашњег министра просвете, био постављен за управника. Тај посао је обављао све до 4. априла 1889. године.⁶ Хапшење Камперелића показује у каквом су се положају налазили управитељ и наставници Призренске богословије.

Петар Костић је у школској 1889/90. години предавао српски језик у трећем разреду са по 2, у другом са по 3 и у првом са по 5 часова недељно. У то време дужност управитеља богословије обављао је Мелентије Вујић, док су остали наставни кадар сачињавали Илија Вучетић, Трифун Димитријевић, Апостол Филиповић и Василије Десић. Поред обављања педагошког и васпитног рада, поједини наставници имали су и друга задужења. Тако је управитељ богословије по решењу татора од 29. децембра 1889. године преузео дужност преписке са владом у Београду и дистрибуцију школских књига основним школама. Иначе, до тада је тај посао обављао Петар Костић, који је на своју иницијативу разрешен те дужности. Од тада, тачније након 17. априла 1890. године, Костић је, после Василија Десића, преузео месечне послове надгледања радова око набавке материјала за зидање зграде, вођења рачуна и разних исплата.⁷

Развој просвете у Старој Србији имао је немерљив значај за опстанак српског становништва у тим крајевима. О интензивном раду на том пољу сведочи и увећан број ђака богословије којих је у интернату било 65. Сама чињеница да се број ученика повећао у односу на претходну школску годину говори да је просвета почела да игра важну улогу у српском народу у Старој и Јужној Србији. Имајући у виду ову чињеницу Савет богословије који су чинили сви наставници на састанку одржаном 29. септембра 1890. године изабрао је Петра Костића за заступника ректора код локалних власти. Приликом доношења ове одлуке Савет се руководио чињеницом да је Костић, за разлику од ректора, познавао турски језик.⁸ Била је то још једна почаст, али и обавеза, која је говорила о доприносу и значају Петра Костића за рад богословије.

Својим местом порекла, временом у којем је живео и стварао Петар Костић као да је био предодређен не само за посао наставника, него и за национални рад, који је за Србе у Старој Србији и те како био од великог значаја. Управо због таквог ангажовања

3 Ивановић 2002, 51.

4 Бован 1997, 44-45.

5 О Камперелићу вид: Филић 2013, 141-157.

6 Костић 1997, 98; *Споменица* 1925, 95.

7 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко-просветно одељење (=ППО), ред 8, фас. III, Бр. 36, јеромонах и управитељ богословије Мелентије Вујић – таторима Симе Игуманова, Љубомиру Ковачевићу и Радовану Миленковићу у Београду, Призрен 30. април 1890.

8 АС, МИД ППО, ред 8, фасц. V, П. Б. бр. 60, ректор богословије Мелентије Вујић – стараоцима масе пок. Симе Игуманова, Призрен 7. новембар 1890.

био је мета Арбанасима, који су насртали на њега и друге наставнике богословије. Разлози за такав однос према Костићу били су бројни, а главни је његов целокупан рад. Повод за директан напад на Костића лежи у његовом писму упућеном властима у Београду у којем је јављао о политичкој ситуацији и насиљима мухаџира према православним хришћанима на подручју Призрена, али и другим местима северно од Шар планине и Качаника. Успео је да избегне већу непријатност и евентуално убиство тако што се склонио и уточиште је нашао у руском конзулату. Захваљујући наклоности руског конзула Јастребова, након саслушања од стране турских власти, пребачен је у Битољ, јер му турске власти нису гарантовале сигурност у Призрену.⁹

Судбина Петра Костића говори о положају у ком су се тада налазили Срби. Ма колико повод за напад изгледао наиван, нападачи су, као и сам Петар Костић, осетили да то писмо погађа суштину погоршаног положаја српског народа у Старој Србији. Срби под османском влашћу били су угрожени нарочито после српско-турског рата и доласка мухаџира из ослобођених крајева Нишког и Топличког округа, као и оних из Босне и Херцеговине, који су остављали своје домове и бежали услед аустроугарске окупације. Насељавање придошних мухаџира по селима проузроковало је исељавање великог броја српског становништва, нарочито у Метохији. Прогон Срба пратила су разна злодела и зулуми које је Петар Костић бележио у периоду од 12–15 година, али најалост, по њему ти списи нису сачувани јер су пострадали током бугарске окупације Призрена у Првом светском рату.¹⁰ Готово истовремено са доласком мухаџира и анархије која је настала у Старој Србији почели су Арбанаси да се масовније и квалитетније наоружавају. Велики део оружја остао им је из претходног рата у којем су учествовали, у доброј мери као добровољци. Повећан број наоружаних Арбанаса претио је опстанку српског становништва, које је било принуђено да, уз одређену новчану накнаду, тражи заштиту од познатих зулумћара. Угроженом српском становништву, које је ионако било оптерећено разним наметима, такав вид заштите је представљао додатни намет. Међутим, поједина села, цркве и манастири нису били у могућности да на такав начин плаћају мир. По речима Петра Костића, нарочито су била угрожена села у Гори, југозападно од Призрена, где се лоша ситуација огледала у драстичном смањењу сточног фонда: само двадесетак година раније било је скоро милион оваца, а крајем деведесетих година XIX века свега 20.000. С обзиром на чињеницу да се тамошње становништво бавило искључиво сточарством био је то директан атак на њихов живот и положај. Управо због такве ситуације становништво Горе, одакле је и П. Костић био пореклом, иако већ исламизирано, исељавало се из ових крајева, углавном у Анадолију.¹¹ Српско становништво из других делова Косовског вилајета такође се појачано исељавало, али у Србију.

Према подацима којима је располагао генерални конзул Краљевине Србије у Солуну П. Карастојановић у 1889. години у Солунском, Битољском и Косовском вилајету било је укупно 2.498.280 становника, и то:

- у Солунском: 444.650 муслимана, 222.400 егзархиста (припадника бугарске егзархије), 244.970 Грка и Словена патријаршиста, 58.000 Чивута, 6.000 Куцо–влаха, 6.400 Цигана православне вере, 2.400 католика и унијата, 200 протестаната, 2.100 страних поданика, што је скупа износило 907.400 становника.

9 Група аутора 1989, 225-226; Костић 1928, 207-213; Раствојић 2013, 69.

10 Костић 1997, 68.

11 Перуничкић 1989, 62; АС, МИД Политичко одељење (=ПО), 1889, ролна 101, фас. III, дос. VI, без броја, управитељ призренске богословије Петар Костић – министру иностраних дела у Београду, Призрен 31. јануар 1889.

- у Битољском: 250.000 егзархиста, 95.500 патријаршиста, 35.000 Грка, 47.500 Куцо–влаха, 12.500 Арнаута православних, 4.500 Цигана, 3.500 Јевреја, 50 протестаната, 380.000 муслимана, 30 католика, што је укупно 828.580 становника.

- у Косовском: 35.000 муслимана, са Арнаутима 441.000, 45.000 егзархиста, 185.000 патријаршиста, 2.350 Куцо–влаха, 4.500 Цигана православне вере, 400 Јевреја, 16.500 католика, 50 страних поданика, што је укупно 694.800 становника.¹²

Статистичке податке о броју становништва у Солунском, Битољском и Косовском вилајету генерални конзул из Солуна је црпио из званичних турских пописа људства, као и од појединих колега и из разних депеша, што им дају на веродостојности. Иако се поједине цифре не поклапају, извештај у грубим цртама изражава однос народа у ова три вилајета. Генерални конзул је овим извештајем имао намеру да владу у Београду упозна са једним приближним прегледом и да јој скрене пажњу на све тежи положај Срба.¹³ Влада је и сама била сведок свакодневног прилива избеглица из Османског царства.

Број српског становништва у Османском царству, примораног да услед великих зулума напусти своја имања, смањивао се из године у годину. Нарочито се исељавало становништво из пећког, вучитрнског, митровичког и гњиланског краја, које је уточиште налазило у Србији, Бугарској и Влашкој. Петар Костић није располагао правим подацима о томе, али је сматрао да, када би се о томе више водило рачуна, дошло би се до података који би били изненађујући и по нас поражавајући. Још једна чињеница, која је била погубна по опстанак српског становништва у Старој Србији, по Костићевим речима, јесте да су се уместо Срба у пећком крају насељавале Фанде, које су у бројним случајевима злодела према Србима, биле горе од Арбанаса мештана муслиманске верописповести. Њихово деловање помагали су и усмеравали римокатолички свештеници, који су их саветовали да српском становништву обећавају помоћ и заштиту од арбанашких зулума уз услов да прихвате њихову религију или бар патронат.¹⁴ Међутим, била су то празна обећања о заштити, која нису поправила положај српског становништва угроженог са свих страна, већ су га учинила још тежим, јер су се Срби нашли између Арбанаса римокатолика – Фанда, Арбанаса муслимана и турских власти. Повремени сукоби који су избијали између Фанда и муслимана су се често преламали преко леђа Срба. Петар Костић је забележио да су аге уместо Срба чифчија из пећке казе на њихову земљу насељавали Фанде, нарочито после 1878. године. Мање утицајне аге, уплашене за егзистенцију, у жељи да сачувају своја имања од арбанашких насртаја, својевољно су протеривале Србе и замењивали их Фандама.¹⁵ Прогон над Србима је нарочито био изражен у Метохији и одвијао се под „будним оком“ чувеног Хаџи Мула Зеке и Махмутбеговића, аустријских плаћеника. Они су наговарали поједине арбанашке зликовце да нападају виђеније Србе, па када би жртве напада затражиле помоћ од именованих били би дочекани речима: „Ми не можемо ништа предузети противу тих зулумћара него, ако хоћете да се њих спасете, бежите у Србију, а ми ћемо вам дати наше људе да вас до границе испрате, како вам се на томе путу ништа рђаво не би десило“.¹⁶

12 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. II, Пов. № 6, генерални конзул у Солуну П. Карастојановић – Чед. Мијатовићу, министру иностраних дела, Солун 6. фебруар 1889.

13 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. II, Пов. № 19, генерални конзул у Солуну П. Карастојановић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Солун 19. фебруар 1889.

14 Перуничкић 1989, 64.

15 Јагодић 2009, 161.

16 Костић 1997, 69.

Поред Срба, који су страдали у великом броју, нису били поштеђени ни њихови манастири и цркве, који су доживљавали разне врсте напада. Многи зулумџари су се у томе огледали, а нарочито се истакао командант војске у Пећи Сали паша, који је био родом из Битоља. О његовом понашању сведоче и речи упућене дечанском архимандриту Рафаилу: „Ви сте, калуђери, са својим манастирима најопаснији по нашу државу, и ја, ако будем жив, нећу од вас и манастира ни трага оставити!“¹⁷ Његове речи истовремено говоре о значају цркава и манастира за очување српског идентитета на овим просторима.

Сали паша се није задржао само на вербалним претњама, већ је иницирао и претрес Пећке патријаршије и Високих Дечана под изговором да тражи оружје које би му послужило за даља хапшења појединих виђенијих Срба. Приликом претреса Патријаршије, у којем су учествовали један бимбаша, калапси и јузбаша, војници се нису устручавали да отварају и гробнице. У том вандалском чину нарочито се истакао јузбаша који је поломио поклопац гробнице светог Јефрема, патријарха српског.¹⁸ Можда се не би стало са овим злочиним да, по речима Петра Костића, јузбашу није задесила зла судбина. Наиме, њему се почело привиђати да га ножевима гоне калуђери, па их је зато молио да му читају молитву и плаћао им је све док није оздравио.

Иста судбина задесила би и Дечане да се као заштитник није огласио дечански војвода Рустем, који је спречио покушај ђаковичког мецлиса да отвара гробнице и кивот Светог Краља. Рустем је пред мецлисом преузео на себе одговорност и обавезу да интервенише у случају да се у манастиру пронађе оружје и муниција. Смишљена акција Сали паше није уродила плодом, није постојао повод за хапшење Срба, али су зато манастири претрпели велику штету.¹⁹ Она је била вишеструка: на манастире, цркве, свештенике и калуђере бацало се лоше светло које је затуцано арбанашко становништво подстицало на даље зулуме. Материјална штета била је огромна, настала је услед боравка турских војника, њихове исхране и исхране коња, уништавања разних реликвијара, крађе посуђа и сасуда, обуће и одеће, али и због смањеног, у појединим временима потпуно обустављеног, долазака ходочасника, чији су прилози били главни извор прихода за издржавање манастира.

Срби у Старој Србији били су често у незавидном положају и због сукоба који су се дешавали међу самим Арбанасима. Један од таквих, који се негативно одразио на положај српског становништва, јесте и сукоб око манастирске шуме између Арбанаса из Дечана и Истинића. Овај сукоб је попримио шире размере јер су у њега били укључени и припадници појединих племена: чланови фиса Гаш пружили су помоћ Дечанцима, а Шаље Истинићанима, који су истовремено имали и подршку села Белаје. Дечанци, међу којима су били Рецеп Лаш и Зећа Јунуз са двадесетак људи, су ноћу опколили село Белаје, које се налазило у планини изнад манастира. Током сукоба било је убијено седам људи, међу којима су били Рецеп и Зећа, који су по речима архимандрита Рафаила били велики зликовци.²⁰ О овом сукобу, који се негативно одразио на ситуацију у самом манастиру, писани траг оставио је Петар Костић у извештају упућеном конзулу Србије у

17 Перуничкић 1989, 64-65.

18 Треба истаћи да је Перуничкић (*Зулуми*, 65) погрешно прочитао и објавио о томе шта су турски војници уништили. По њему то је: „пуклопац св. Акфремове гробнице“. Ради се о гробници светог Јефрема (о. 1311. Трново – 15. јун 1399. Пећ) који је био српски патријарх у два наврата. Први пут након измирења српске и васељенске патријаршије, од 1375-1379, и други пут након Косовске битке, од 1389. до 1390. године – *Историја*, књ. II, 2000³, 13-17.

19 Перуничкић 1989, 65.

20 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, П№ 19, генерални конзул Поповић – Сави Грујићу, министру иностраних послова, Скопље 1. мај 1889.

Скопљу. Он је забележио да се сукоб догодио 26. фебруара у непосредној близини манастира и да је у њему било 5 мртвих и 3 рањена из села Црнобрега (данас Црни Брег) и 1 мртав из Дечана, син неког Суље, који је често крао манастирску стоку. У извештају се још наводи да је, у циљу смиривања ситуације, била упућена једна комисија са задатком да измири завађене Арбанасе, а манастир заштити од даљих насртаја. Међутим, рад комисије је био безуспешан, а манастир је претрпео велику штету, јер је током њеног рада морао да храни по 150 људи и исто толико коња. Једино што је комисија учинила је да је затражила од завађених страна да се међусобно не убијају и да не нападају на манастир, што у пракси није спроведено. С обзиром на чињеницу да је манастир и пре ових дешавања био у незавидној материјалној ситуацији, након сукоба Арбанаса било је јасно да је остао без најелементарнијих средстава за опстанак људи и стоке. Његову ситуацију је погоршавао и смањени број ходочасника, који су због страха избегавали да га посећују, па су изостали и њихови прилози. Због настале ситуације Петар Костић је апеловао на конзула Србије у Скопљу да се манастиру упути материјална помоћ.²¹

Сукоб припадника фисова Гаш и Шаља, између којих није постојала беса о ненападању, попримио је шире размере и довео до анархије која је у потпуности захватила пећки и ђаковички крај. Због настале ситуације дошло је до размештања турских трупа, које су према извештају генералног конзула Краљевине Србије у Скопљу, требале да крену из правца Солуна у анархијом захваћене крајеве. Према информацијама којима је конзул располагао војску би сачињавало осам табора (батаљона) низама.²²

Због настале ситуације у Косовском вилајету представници српског народа у европској Турској морали су да делују активније. Посланик Краљевине Србије у Цариграду добио је из Београда задатак да шаље податке о територијалној, војној и административној подели турске царевине, док су конзули имали обавезу да редовно шаљу извештаје о кретању турских трупа у европском делу Османског царства. Генерални конзул Краљевине Србије није имао потпуне податке, али је на основу информација којима је располагао послао извештај министру иностраних дела у Београду у којем је навео најновија сазнања о дислокацији турске војске. По њему се у Пећи, Новом Пазару и Вучитрну налазио један до два батаљона, у Митровици четири, док је у Призрену било десет, јер је у том месту постојала пространа касарна. У седишту вилајета, Скопљу, налазило се четири батаљона и један пук коњице, у Куманову два батаљона и две батерије, док је у Гњилану било више батаљона, јер је и тамо постојала пространа касарна. Дуж српске границе, у свакој касаби налазио се један до два батаљона, док је артиљерија била распоређена готово свуда.²³

Деловање српских представника било је скопчано с многим тешкоћама, од којих је једна била и недостатак правих информација. Због тога су извештаји Петра Костића и других повереника били утолико драгоценији. То потврђује и овај сукоб у којем је манастир Дечани пострадао. Генерални конзул Србије у Скопљу, у првим извештајима упућеним министру иностраних дела у Београду, није био сигуран у прави разлог кретања турских трупа, већ је своја сазнања потврдио касније. Утврдити праве

21 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, СС№ 12, генерални конзул Поповић – Сави Грујићу, министру иностраних послова, Скопље 8. март 1889.

22 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, Пов. № 59, генерални конзул Поповић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Скопље 29. мај 1889.

23 АС, МИД ПО, 1889, ролна 104, фасц. V, дос. VI, Пов. № 379, министар иностраних дела у Београду – пуковнику Ђурићу, министру војном, Београд 6. мај 1889.

узроке је често било веома тешко, а то су отежавала и званична саопштења турских власти која су стизала до српских званичника, удаљених од места збивања. Тако је и по овом примеру узрок сукоба био различит код српских и турских званичника. Врховни заповедник турске војске у Косовском, Солунском и Битољском вилајету је сматрао да узрок за насталу ситуацију у крајевима око Дечана, Ђаковице и Пећи треба тражити у понашању косовског валије Фаик паше, познатог као злобног човека, док је генерални конзул Србије био убеђен да је сукоб настао због манастирске шуме. У прилог овој конзуловој тврдњи иде и чињеница да је један познати трговац из Пећи делио његово мишљење, наводећи да ситуација између завађених фисова није била таква пре сукоба.²⁴ Због настале ситуације министар унутрашњих послова издао је наређење валији у Скопљу да прикупи информације са терена и пошаље праву слику из Скопља, Приштине, Призрена, Новог Пазара и Пећи. За ту сврху стављено му је на располагање 130 турских лира.²⁵

Ситуација у Косовском вилајету и кретање турских трупа с пажњом се пратила у Београду. Већ у првој половини јуна 1889. године министар иностраних дела је, захваљујући извештајима добијеним из Скопља, располагао информацијама о распореду турских трупа: у Призрену је било пет, у Ђаковици два, у Пећи четири, у Митровици девет, у Вучитрну два и у Приштини три батаљона војске.²⁶

Током лета 1889. године у пећкој кази наступила је нека врста примирја. Завађене стране склопиле су бесу која је требало да важи до тренутка док се не утврди прави кривац који је проузроковао покретање редовне војске. У таквој ситуацији царска влада је ангажовала већи одред коњаника жандарма, чији је главни задатак био разоружавање свих Арбанаса. Међутим, турске власти су прикупљање војске правдали изговором да је то због неопходног пребројавања способних регрута за војску. Тим поводом у Призрену је било сакупљено преко 800 добро наоружаних коњаника жандарма. Остала војска која се налазила у Косовском вилајету била је распоређена на следећи начин:

- 1) у Скопљу три табора (батаљона) пешака, непотпун табор коњаника и две батерије, од којих свака по 6 топова;
- 2) у Куманову два батаљона пешадије и једна батерија артиљерије;
- 3) у Феризовићу два батаљона;
- 4) у Митровици око 1.500 коњаника и једна батерија тешке артиљерије;
- 5) у Новом Пазару седам табора пешадије и две батерије артиљерије;
- 6) у Призрену један батаљон пешадије;
- 7) у Пећи четири ескадрона коњаника и две батерије артиљерије;
- 8) у Ђаковици један табор пешадије;
- 9) у Сјеници, Бјелом Пољу и Беранама по један батаљон пешадије;
- 10) у Гусињу два батаљона;
- 11) у Пријепољу и Пљевљима три батаљона.²⁷

За сву ову војску посао лиферације био је поверен старој компанији на чијем челу се налазио косовски валија Мехмед Фаик паша. Компанија се обавезала да

24 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, Пов. № 60, генерални конзул Поповић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Скопље 31. мај 1889.

25 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, Пов. № 61, генерални конзул Поповић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Скопље 3. јун 1889.

26 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фасц. III, дос. V, Пов. Бр. 567, министар иностраних дела у Београду – министру војном, Београд 10. јуни 1889.

27 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фас. III, дос. V, Пов. № без броја, Мијаил Мијајловић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Скопље 19. септембар 1889.

испоручује одређене намирнице по следећим ценама: масло – девет и по гроша за оку; четири и по за шећер; 3,34 пара за пиринач; три гроша за месо; брашно – 60 пара бело и 38 црно фино; 5¾ паре за дрва; сено по 20 пара за оку; јечам по 42 паре за оку и пасуљ по 58 пара за оку.²⁸

Убрзо након размештања редовне турске војске по местима у Косовском вилајету, валија Мехмед Фаик паша је премештен у Битољски вилајет, одакле је на његово место дошао Ахмет Ејуб.²⁹ Са доласком новог валије српски народ се нашао у још тежој, и често пута наизглед безизлазној ситуацији. Свакодневни напади којима су били изложени све чешће су се помињали у дипломатској преписци упућеној Стојану Новаковићу, посланику у Цариграду. На основу добијених извештаја, како и сам каже, за више од две и по године, колико се налазио на тој позицији у Цариграду, небројено пута је писано о арбанашким злоделима. Такође, он је напоменуо да је Порта кривицу увек приписивала Србима, означавајући их главним виновницима разних недела. По Новаковићу, турска власт није имала никакве моћи над Арбанасима у Старој Србији и као пример је наводио монопол дувана који је био уведен у целом царству, а у самој Приштини и осталим крајевима Старе Србије дуван се слободно продавао на ћепенцима, као и раније и то пред очима турских власти.³⁰ Сматрало се да је после Берлинског конгреса турска власт узела у заштиту Арбанасе које је имала на уму да употреби против Срба, Грка и Бугара и на тај начин спречи њихове тежње за ослобађање те територије. Увиђајући значај и улогу у борби за опстанак Османског царства, Арбанаси су, за разлику од осталих народа који су живели на тим просторима, били у повлашћеном положају. Они сами су то осећали и максимално користили. Праве и истините информације о арбанашким злоделима нису допирале до султана, који је био окружен људима склоним сплеткама, попут Дервиш паше. Султану се стално понављало да су му Арбанаси најоданији и највернији у царству, због чега је сва његова стража била састављена од њих. Истовремено, султану се говорило да су они осветољубиви и да не треба да их вређа и љути. Његов однос према Арбанасима најбоље илуструје ситуација у Цариграду када су приликом побуне једног арбанашког батаљона против својих старешина у Јилдизу убијена три официра. На помен да се образује војни суд и спроведе истрага о убиству официра султан је прећутно прешао преко ових догађаја.³¹ На основу овог и сличних примера најбоље се може закључити какав је био однос самог султана и турских власти уопште према Арбанасима.

Користећи се привилегијама стеченим код султана Арбанаси су на терену наставили са вршењем разних зулума над српским народом. Њихову самовољу и злочине обично су испитивали кметови и сачињавали извештаје на основу којих је Порта давала одговоре на жалбе упућене са српске стране. И турске војне власти су слично поступале према Арбанасима. Старешине са нижим чином су се удруживале са њима, подржавале зулуме над Србима, учествовале у разним сплеткама и интригама и достављале својим претпостављенима нетачне извештаје.³² Зато, у неку руку, и не чуди пасиван однос турских органа према арбанашким злоделима, јер је било природно да

28 Исто.

29 АС, МИД ПО, 1889, ролна 101, фас. III, дос. V, Пов. № 2, Мијаил Мијајловић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Скопље 20. септембар 1889.

30 АС, МИД ПО, 1889, ролна 98, фас. I, дос. I, Пов. № 135, посланик Стојан Новаковић – министру иностраних дела у Београду, Цариград 4. јун 1889.

31 АС, МИД ПО, 1890, ролна 107, фас. I, дос. I, ПБр. 102 и 128, посланик Стојан Новаковић – Сави Грујићу, министру иностраних дела, Цариград 2. јун 1890.

32 АС, МИД ПО, 1889, ролна 98, фас. I, дос. I, Пов. № 135, посланик Стојан Новаковић – министру иностраних дела у Београду, Цариград 4. јун 1889.

Порта више поверује представницима своје власти него жалбама које су долазиле са српске стране.

Охрабрени оваквим односом Порте према њима, Арбанаси као да су се утркивали у насиљима и прогону над Србима. Српско становништво које није могло да поднесе бројне отимачине, уцене, пљачке, силовања у све већем броју је почело да напушта своја имања и прелази у Србију. Постоје спискови о бегуцима из Турске, објављени од стране Бранка Перуничкића, са подацима о презимену и имену, месту одакле су дошли, броју чланова породице и месту где су насељени.³³ Министар унутрашњих дела Краљевине Србије обавештавао је свог колегу у министарству иностраних дела о бегунцима из Старе Србије, као и о њиховим сведочењима да постоји велики број Срба у појединим местима који су били изложени разним зулумима, али нису били у могућности да се селе, јер нису имали новца да плате заштиту до границе, која је била доста далеко. Њима је цела ситуација личила на добро испланирану акцију која је имала за циљ исељавање целокупног српског становништва из Старе Србије. Такође, на основу изјава пребеглих могло се закључити какве су зулуме подносили, да су Арбанасима у томе помагале турске власти, као и турски низами који су били задужени за чување границе.³⁴

С обзиром на чињеницу да је европски део Османског царства крајем XIX века, за разлику од осталих држава, био доста неууређен и несигуран, чување границе било је од особитог значаја за турске власти. Строго се водило рачуна о појединцима који су улазили на турску територију. Они путници који су успели да прођу кроз крајеве Старе Србије били су у стопу праћени од стране људи, задужених за тај посао. Једноставно, турске власти су стално биле у страху од могућих протеста због лоше управе пред странцима, који су могли да такву слику представе ван граница царства. Бројни су примери странаца који су праћени, а затим протерани са тих простора. Петар Костић је забележио да је такву судбину доживео Манојло Ђорђевић Призренац, затим свештеник Спасоје Протић, који је говорио да је из Ваљевског округа. Протић је приликом обиласка манастира Дечана, Пећке патријаршије и Девича био праћен од стране преобученог полицајца, који се у црквама чак и крстио да не би скренуо пажњу на себе. Када је поменути свештеник обишао манастир Соколицу, близу Митровице и намеравао да настави пут према Пазару био је ухапшен и под пратњом спроведен у Скопље. Петар Костић је био мишљења да су овај, а и други слични случајеви, имали негативне последице за безбедност српског становништва.³⁵

У времену у којем је живео Костић је био сведок тешког живота и опстанка српског народа у Старој Србији. Увиђао је од коликог значаја може бити национални рад, па је и касније наставио да предано ради на тим задацима. У августу 1905. године саставио је и упутио конзулу у Приштини извештај у којем је предложио одређене мере које би утицале на побољшање положаја српског народа у Пећкој, Ђаковичкој и Призренској кази.³⁶ Костић је на основу свог вишедеценијског искуства предложио три мере на којима је Србија требала да се ангажује. Прва се односила на захтев Турској за слање јачих војних снага у Пећки санџак које би имале задатак да заведу ред и забране ношење оружја. Сматрао је да ова мера може да се постигне у сарадњи са Црном Гором, са којом би заједно од султана затражили њено спровођење. Као друго, требало је

33 Перуничкић 1989, 82-106.

34 АС, МИД ПО, 1890, ролна 107, фасц. I, дос. I, Пов. № 77, министар унутрашњих дела – министру иностраних дела, Београд 17. мај 1890.

35 Перуничкић 1989, 64.

36 Архив Југославије (=АЈ), 80-3-13. Овај недатиран извештај је саставио Петар Костић, потписао га је митрополит рашко-призренски и упутио Конзулату Краљевине Србије у Приштини.

заложити се за отварање црногорског конзулата у Пећи, чији би конзул вршио притиске на главаре из Плава и Гусиња да утичу на Арбанасе из Пећке казе. Трећа мера подразумевала је изградњу железнице којом би се Пећ спојио са приморјем. Како је спровођење ових мера изискивало много рада и наклоност турских власти која је скоро увек изостајала, Петар Костић је предлагао договор са неким арбанашким главарима. Он је саставио и списак угледних Арбанаса у Пећкој, Ђаковичкој и Призренској кази, у којем је предвидео и одређене своте новца за услуге које би пружили. По њему, највише новца је требало издвојити за плаћање Зејнел бега Махмутбеговића из Пећи и Сулејмана Батуше из Ђаковице.³⁷ За преговоре са првим требало је задужити Јована Анђелковића или Јована Герића из Пећи, а са другим Стојана Танчетовића из Ђаковице који је живео у Призрену. Петар Костић је сматрао да у то време у Призрену и околини није било Арбанаса од толиког утицаја, као што је било у Пећи и Ђаковици, јер су се Шериф ефендија и Рамиз паша налазили у прогонству. Зато је предлагао да митрополија у договору са ректором призренске богословије придобије поједине чувеније Арбанасе у том крају.³⁸ Као крајњу могућност да ова замишљена идеја не буде уродила плодом, Костић је препоручивао четничку акцију која би подразумевала ангажовање двадесет српских мештана из Пећке и осам до десет из Призренске казе.³⁹

На крају извештаја Костић је поновио да би за предузету акцију, било да се она заснива на сарадњи са виђенијим Арбанасима или са четницима, одлучујућу улогу имале новчане накнаде чији би евентуални прекид погубно деловао и код једних и код других. По њему, код првих би изазвао сумњу и изостанак договорене заштите, а код других губитак воље за даљи рад.⁴⁰

Реферат Петра Костића о стању Срба у Старој Србији и предлог мера за поправљање њиховог положаја послужио је касније конзулу у Приштини Мирославу Спалајковићу да детаљно разради план о стварању малих српских чета у Пећкој и Призренској кази који је наишао на одобравање од стране министра иностраних дела Николе Пашића.⁴¹

Често истицање манастира, цркава и Призренске богословије у извештајима Петра Костића говори о тешком положају ових институција и о томе да су оне преживљавале све оно што и народ коме припадају. Неретко су ове институције, као најзначајније у српском народу, биле прве на удару како арбанашких зулумћара, тако и регуларних турских власти.

Необјављени извори

Архив Југославије, Збирка Јована Јовановића Пижона.

Архив Србије

Министарство иностраних дела, Политичко одељење.

Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

37 На име награде требало је издвојити Зејнел бегу до 40, а Сулејман-аги до 20 наполеона. Касније би се месечно издвајало за првог 20, а за другог по 12 наполеона. АЈ, 80-3-13.

38 АЈ, 80-3-13.

39 Јагодић 2009, 341.

40 АЈ, 80-3-13.

41 Јагодић 2009, 343.

Објављени извори

Перуничих (1989): Б. Перуничих, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету 1878-1913*, Београд 1989: Нова књига.

Литература

Бован (1997): В. Бован, „Сарадња Ивана Степановича Јастребова и Петра Костића“, *Зборник радова Иван Степанович Јастребов*, Призрен 1997: Историјски институт САНУ, Призренски округ Општина Призрен, 41-55.

Група аутора, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989: Српска књижевна задруга.

Ивановић (2002): М. Ивановић, „Петар Костић о црквеним непокретним и покретним споменицима српског народа у Призрену и околини“, *Братство VI*, Београд 2002: Друштво „Свети Сава“, 51-59.

Историја српског народа, II, Београд 2000³: Српска књижевна задруга.

Историја српског народа, VI/1, Београд 2000: Српска књижевна задруга.

Јагодић (2009): М. Јагодић, *Српско – албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009: Завод за уџбенике.

Костић (1997): П. Костић, *Аутобиографија*, (приредила Вјера Митровић) Призрен 1997: Архив Србије – Призренски округ.

Костић (1928): П. Костић, „Европски конзули у Призрену“, *Јужни преглед*, год. II, бр. 6, Скопље 1928, 207-213.

Растовић (2013): А. Растовић, „Прогони професора Призренске богословије у извештајима енглеских конзула“, *Историја и значај Призренске богословије*, (поводом 140. годишњице од оснивања), Ниш 2013: Филозофски факултет, 67-73.

Споменица 50-годишњице призренске богословско-учитељске школе 1871-1921, Београд 1925: Модерна штампарија Вој. Недића.

Стојанчевић (2002): В. Стојанчевић, „Петар Костић – историчар Призрена“, *Братство VI*, Београд 2002: Друштво „Свети Сава“, 47-51.

Филић (2013): М. Ж. Филић, „Ђорђе Ст. Камперелић (1853, 3. новембра, Призрен – 1937. 9. јануара, Београд)“, *Историја и значај Призренске богословије*, (поводом 140. годишњице од оснивања), Ниш 2013: Филозофски факултет, 141-157.

PETAR KOSTIC ON THE EVENTS IN OLD SERBIA IN 1899

The second half of the 19th century was marked in Old Serbia by different oppressions, murders, and persecutions of Serbian people. The main culprits of those events were the Albanians, which had in their intentions the support of Turkish authorities. The position of Serbs deteriorated especially after the Berlin Kongress and foundation of the military court-martial, based on whose decisions a large number of people was condemned, and most of the persecuted were teachers, and priests. Bearing in mind the fact in which position Serbian people found themselves, Petar Kostic, teacher, and administrator of Prizren's Seminary, had decided to engage himself more on the dissemination of education, which he considered to be of crucial importance for the survival of Serbian people in Old Serbia. Besides he was dealing with teaching job, he gave a great contribution to the strengthening of national ideas. As such, he was the target of Turkish authorities, he was arrested, and narrowly escaped the death thanks to Russian consul Jastrebov, with whom he had excellent co-operation, and affection. Kostic's national work deserved attention, especially his reports appeared before 1899, before the Consulate in Pristina opening. He was describing in them not only suffering of Serbian people in the area of Old Serbia but destructions of monasteries and churches, mutual conflicts of Albanians which had for the consequence deterioration of the Christian's position as well. In reports, appeared after the Consulate opening, as the witness of the events, Kostic suggests some measures whose implementation might have impact on the improvement of the Serbian people's position, and thus survival in that area. His work, and reports represent a precious contribution for the study of Serbian people's past in Old Serbia, relationships of Albanians toward them, and attitude of Turkish authorities on that as well.